

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО; МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

УДК 347.65/68

DOI <https://doi.org/10.32837/chern.v0i3.223>

С. О. Куриленко

аспірант

Науково-дослідного інституту приватного права та підприємництва
імені академіка Ф. Г. Бурчака Національної академії правових наук України
orcid.org/0000-0002-6536-3617

ОХОРОНА СПАДКОВОГО МАЙНА В СИСТЕМІ ВЗАЄМОДІЇ НОРМ ЦИВІЛЬНОГО І НОТАРІАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ

Статтю присвячено комплексному дослідженню взаємодії норм цивільного і нотаріального законодавства України стосовно охорони спадкового майна. У статті досліджено національне законодавство України стосовно інституту охорони спадкового майна як комплексу процесуальних дій щодо захисту прав та інтересів спадкоємців. Розглянуто особливості нормативного регулювання охорони спадкового майна.

Автором здійснено розгляд низки нормативно-правових актів, які так чи інакше стосуються інституту охорони спадкового майна щодо виявлення недоліків чинного законодавства, а також визначення напрямів розвитку даного інституту законодавцем. Надано характеристику Цивільному кодексу України, Закону України «Про нотаріат», іншим нормативним актам та міжнародним договорам через призму охорони спадкового майна. Окреслено окремі недоліки даних нормативно-правових актів щодо регулювання охорони спадкового майна. Визначено особливості чинного законодавства стосовно здійснення відповідними суб'єктами дій щодо охорони спадкового майна. Особливу увагу звернено на визначення поняття «охорона спадкового майна». Зазначено неоднозначне закріплення даного поняття у вітчизняній науковій літературі. Проведено аналіз закріплення в міжнародному законодавстві норм, які регламентують здійснення охорони спадкового майна. Досліджено особливості нотаріального захисту згідно зі спадковим майном відповідно до Конвенції про правову допомогу й правові відносини по цивільних, сімейних і кримінальних справах та Конвенції про запровадження системи реєстрації заповітів.

Визначено основні напрями щодо вдосконалення нормативного регулювання інституту охорони спадкового майна.

Ключові слова: охорона спадкового майна, інститут охорони спадкового майна, цивільне законодавство, нотаріальне законодавство.

Kurilenko S. O. PROTECTION OF HEREDITARY PROPERTY IN THE SYSTEM OF INTERACTION BETWEEN THE NORMS OF CIVIL AND NOTARIAL LEGISLATION OF UKRAINE

This article is devoted to a comprehensive study of the interaction of norms of civil and notarial legislation of Ukraine regarding the protection of hereditary property. The article investigated the national legislation of Ukraine regarding the Institute for Hereditary Property, as a set of procedural actions, regarding the protection of the rights and interests of heirs. The peculiarities of normative regulation of the protection of hereditary property are considered.

The author undertaken a number of normative legal acts, which one way or another relate to the Institute of Hereditary Property, regarding the identification of the shortcomings of the current legislation, as well as the definition of the directions of development of this institute by the legislator. The characteristics of the Civil Code of Ukraine, the Law of Ukraine "On Notary", other normative acts and international treaties through the prism of the protection of hereditary property are presented. A separate disadvantages of data of normative legal acts are outlined, regarding the regulation of protection of hereditary property. The peculiarities of the current legislation regarding the implementation of appropriate actors in the protection of hereditary property are determined. Particular attention is drawn to the definition of guarding hereditary property. The ambiguous, consolidation of this concept in the domestic scientific literature is indicated. An analysis of consolidation in international legislation by norms regulating the implementation of the protection of hereditary property was carried out. The peculiarities of notarial protection according to hereditary property in accordance with the Convention on legal aid and legal relations on civilian, family and criminal affairs and Convention on the introduction of a system of registration of wills.

The main directions are determined to improve the normative regulation of the institute of hereditary property.

Key words: protection of hereditary property, institute for hereditary property, notary, civil legislation, notarial legislation.

Актуальність теми. Охорона спадкового майна являється однією з найскладніших нотаріальних дій, які вчиняє нотаріус для захисту спадкових прав громадян, адже на практиці його правове

регулювання викликає значну кількість запитань. Необхідність даного дослідження зумовлена також тим, що законодавство в даній сфері формувалося в різних нормативно-правових актах

паралельно один від одного та не підлягало систематизації останніми десятиліттями.

Протягом свого життя людина так чи інакше стикається з питанням спадкового права, наприклад, щодо отримання спадщини чи її заповідання. Але не всі громадяни в силу обставин користуються правом заповідання майна, що в майбутньому може нести негативні для спадкоємців наслідки, особливо якщо спадкодавець не проживає зі спадкоємцями, чим можуть зловживати треті особи. Саме для вирішення такої проблеми законодавцем установлений «інститут охорони спадкового майна». Із цього приводу З.В. Ромовська зазначає, що «потреба забезпечення охорони спадщини викликана насамперед непоодинокими фактами зникнення речей, особливо цінних, які були при людині в момент її смерті або знаходились в її помешканні» [1, с. 954]. За таких умов нагальною виглядає потреба вирішення проблеми недостатнього рівня нормативного регулювання інституту охорони спадкового майна для забезпечення прав спадкоємців та гарантування збереження спадкового майна.

Дослідження проблем спадкового права розкривають у своїх роботах чимало вітчизняних та зарубіжних правників, а саме: М.М. Агаркова, С.М. Братусь, І.В. Венедиктова, К.О. Граве, В.П. Грибанова, О.В. Дзера, Ю.О. Заїка, І.В. Жилінкова, О.С. Іоффе, О.В. Коротюк, О.О. Кармаза, Є.О. Рябоконт, Р.О. Халфіна, Я.М. Шевченко, К.Б. Ярошенко та інші.

Зокрема, охороні спадкового майна свої роботи присвятили М.Г. Кравченко, О.Є. Кухарев, С.Я. Фурса, Є.І. Фурса та інші.

Метою статті є аналіз взаємодії норм вітчизняного цивільного та нотаріального законодавства стосовно охорони спадкового майна, дослідження сучасних тенденцій розвитку законодавства в даній сфері; визначення прогалів, колізій і встановлення можливих шляхів удосконалення норм щодо охорони спадкового майна та спадкових прав громадян.

Виклад основного матеріалу. Інститут охорони спадкового майна регулюється низкою нормативно-правових актів різної юридичної сили, таких як: Цивільний кодекс України (далі – ЦК України), Закон України «Про нотаріат» від 02.09.1993 року, Порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України (далі – Порядок), затверджений Наказом Міністерства юстиції України 22.02.2012 року № 296/5, Методичні рекомендації щодо вчинення нотаріальних дій, пов'язаних із вжиттям заходів щодо охорони спадкового майна, видачею свідоцтв про право власності на частку в спільному майні подружжя» (далі – Методичні рекомендації) від 29.09.2009 року, що конкретизують окремі питання нотаріального провадження щодо охорони спадкового майна.

Перш ніж перейти до більш детального дослідження законодавства, що регулює охорону спадкового майна, необхідно визначити саме поняття «охорона спадкового майна», адже відсутність чітко сформованого об'єкта дослідження призведе до недоцільності такого дослідження апріорі.

Традиційно як у вітчизняній, так і в зарубіжній літературі охорона спадкового майна розглядалася перш за все під кутом зору захисту прав та інтересів спадкоємців, відказоодержувачів, кредиторів спадкодавця та інших заінтересованих осіб щодо збереження майна [2, с. 143]. Систему дій щодо охорони спадкового майна можна охарактеризувати як генеральний комплексний інститут, який включає до свого складу такі субінститути: опис спадкового майна, доручення щодо охорони спадкового майна, договір зберігання та договір довірчого управління спадковим майном, охорону обмежено оборотоздатних речей тощо [3, с. 112].

Тобто можна зазначити, що охорона спадкового майна є комплексом юридичних та технічних заходів, які вживають зацікавлені особи або призначена особа за їхньою вказівкою, виконавець заповіту з метою забезпечення схоронності майна та його успадкування у встановленому законом порядку [4, с. 134].

Під охороною спадкового майна традиційно розуміють сукупність заходів із забезпечення збереженості майна, мета яких – запобігати псуванню, пошкодженню чи втраті спадкового майна. Поняття «охорона спадкового майна» розглядається й у вузькому розумінні цього слова. Зокрема, у вузькому сенсі охорона спадкового майна – це створення зберігачем (охоронцем, банком, музеєм тощо) таких умов збереження спадкового майна, які протягом установленого законодавством періоду мають виключити можливість порушення його цілісності, кількісного зменшення чи зниження показників якості [5, с. 427].

У вітчизняній науковій літературі натепер не існує єдиного підходу до визначення поняття «охорона спадкового майна». Наприклад, Ю.О. Заїка під охороною спадкового майна розуміє сукупність заходів із забезпечення збереженості майна, мета яких – запобігати псуванню, пошкодженню чи втраті спадкового майна [6, с. 161–162]. У свою чергу І.Л. Корнеєва під охороною спадкового майна розуміє вжиття заходів із забезпечення безпеки майна з метою виключення можливостей його зіпсування, знищення чи розкрадання [7, с. 117]. Проте інститут охорони спадщини захищає не лише приватні, а й публічні інтереси, тому комплекс заходів з охорони спадкового майна має забезпечити неможливість зловживань із боку спадкоємців, які можуть намагатися уникнути зайвих витрат, пов'язаних як і з виконанням обов'язків публічно-правового характеру (сплата податків,

обов'язкових зборів тощо), так і з виконанням цивільно-правових зобов'язань.

Як правовий інститут охорона спадкових прав – це система юридичних гарантій дотримання законних інтересів передбачуваних (евентуальних) спадкоємців та інших осіб, які мають інтерес у спадковому майні. В окремому випадку під охороною спадкових прав розуміється сукупність юридичних і фактичних дій, що вживаються уповноваженими законом суб'єктами і спрямовані на забезпечення цих прав та інтересів.

Розгляд нормативного регулювання охорони спадкового майна необхідно почати з ЦК України, а саме статті 1283, де зазначено: «Охорона спадкового майна здійснюється в інтересах спадкоємців, відказоодержувачів та кредиторів спадкодавця з метою збереження його до прийняття спадщини спадкоємцями або набрання законної сили рішенням суду про визнання спадщини відумерлою. Нотаріус або в сільських населених пунктах уповноважена на це посадова особа відповідного органу місцевого самоврядування за місцем відкриття спадщини, за заявою спадкоємців або за повідомленням підприємств, установ, організацій, громадян або на підставі рішення суду про оголошення фізичної особи померлою чи за своєю власною ініціативою вживає заходів до охорони спадкового майна». Охорона спадкового майна триває до закінчення строку, встановленого для прийняття спадщини, або до набрання законної сили рішенням суду про визнання спадщини відумерлою. Крім того, якщо спадкування здійснюється не лише за заповітом, а й за законом, виконавець заповіту, якого призначив спадкодавець, зобов'язаний вжити заходів щодо охорони всієї спадщини (ст. 1284 ЦК України) [8]. Тобто в ЦК України під поняттям «охорона спадкового майна» можна розуміти дії уповноваженої особи на врегулювання правовідносин щодо процедури охорони спадкового майна, а саме створення умов зі збереження спадкового майна з подальшою передачею у власність того чи іншого спадкоємця.

У Законі України «Про нотаріат» регулюванню охорони спадкового майна присвячена Глава 6 «Вжиття заходів до охорони спадкового майна», яка містить лише процесуальні питання, як-то момент початку вчинення нотаріусом дій з охорони, опис такого майна та передача його на зберігання [9].

Більш детально вчинення процесуальних дій нотаріусом описується в Порядку, а саме у Главі 9 «Вжиття заходів щодо охорони спадкового майна». Перед вжиттям заходів щодо охорони спадкового майна нотаріус вчиняє низку дій, які забезпечують повну охорону цього майна, а саме: визначає місце відкриття спадщини, наявність спадкового майна, його склад та місцезнаходження; перевіряє наявність спадкової справи за даними

Спадкового реєстру. Якщо спадкову справу не заведено, нотаріус реєструє заяву про вжиття заходів щодо охорони спадкового майна також і в Книзі обліку, і реєстрації спадкових справ, заводить спадкову справу і реєструє її у Спадковому реєстрі; з'ясовує, чи було вжито попередні заходи щодо збереження спадкового майна; повідомляє про це тих спадкоємців, місце проживання або роботи яких йому відоме. Нотаріус може також зробити виклик спадкоємців шляхом публічного оголошення або повідомлення в пресі; про проведення опису майна спадкодавця нотаріус повідомляє житлово-експлуатаційні органи, а в разі необхідності – органи внутрішніх справ та інших заінтересованих осіб (кредитора); якщо є підстави вважати, що спадщина може бути визнана відумерлою, нотаріус повинен повідомити відповідний орган місцевого самоврядування; вживає заходів для залучення до участі в проведенні опису майна свідків (не менше двох) [15].

У Методичних рекомендаціях зазначається таке: «вжиття заходів щодо охорони спадкового майна є однією з найважливіших нотаріальних дій, що гарантує захист майнових прав громадян. Ця нотаріальна дія вчиняється після її оплати в день подачі всіх необхідних документів. Заходи щодо охорони спадкового майна мають бути проведені в максимально стислі строки» [10].

Також даним нормативно-правовим актом визначають етапи здійснення охорони спадкового майна нотаріусом: прийняття заяви про вжиття заходів щодо охорони спадкового майна; здійснення підготовчих дій (витребування та отримання всіх необхідних документів, вирішення питання щодо залучення свідків, необхідності залучення експерта чи оцінювача тощо); опис спадкового майна; охорона та зберігання описаного спадкового майна. У них вказується, що охорона спадкового майна здійснюється в інтересах спадкоємців, відказоодержувачів та кредиторів спадкодавця з метою збереження такого майна до прийняття спадщини спадкоємцями [10].

З огляду на Методичні рекомендації охорона спадкового майна являє собою комплекс дій та процедур, спрямованих на встановлення нотаріусом контролю, ідентифікацію, вставлення місцезнаходження спадкового майна, вжиття заходів з його розшуку, і лише окремим етапом є саме забезпечення цілісності та охорони такого майна на період здійснення всіх необхідних дій для прийняття спадщини спадкоємцями.

Тобто охорона спадкового майна як цивільно-правова категорія є значно ширшим поняттям, ніж «охорона спадкового майна» в розумінні процедурного аспекту здійснення нотаріусом дій щодо поширення на спадщину режиму фізичної охорони із залученням спеціальних суб'єктів охоронної діяльності [14, с. 45].

Крім зазначених нормативно-правових актів цивільного і нотаріального законодавства, існує ряд інших, які так чи інакше регулюють охорону спадкового майна, серед них: Закон України «Про державні нагороди України», «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів», «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні», Постанова ВРУ «Про право власності на окремі види майна».

Розглядаючи охорону спадкового майна, неможливо не оминати й міжнародні документи. Таким документом є Конвенція про запровадження системи реєстрації заповітів 1972 року, яка була ратифікована Україною 10.07.2010 року. Конвенція про запровадження системи реєстрації заповітів регулює питання стосовно реєстрації і передачі відповідної інформації щодо заповітів, а також напрями зближення країн, а саме:

- уніфікацію процедури діяльності нотаріусів з посвідчення заповітів;
- встановлення правил щодо передачі інформації про претендентів на майно (спадкоємців і кредиторів) та їх розшук у своїх країнах, оприлюднення інформації про такий розшук;
- вироблення узгодженої програми обміну інформацією про вжиття заходів щодо охорони спадкового майна та конкретизації випадків, коли такі заходи мають вживатися в декількох країнах світу, де може знаходитися майно спадкодавця тощо [11].

Ще одним міжнародним документом, що регулює відносини щодо охорони спадкового майна, є Конвенція про правову допомогу й правові відносини по цивільних, сімейних і кримінальних справах від 22.01.1993 р., ратифікована Україною 21.01.2006 р. Так, у ст. 50 Конвенції про правову допомогу й правові відносини по цивільних, сімейних і кримінальних справах установлюється, що установи Договірних Сторін приймають у відповідності зі своїм законодавством міри, необхідні для забезпечення охорони спадщини, яка перебуває на їхній території. Про такі міри невідкладно повідомляють дипломатичне представництво або консульську установу Договірної Сторони, громадянином якої є спадкодавець. Зазначене представництво або установа може брати участь у здійсненні цих мір. За клопотанням органу юстиції, компетентного вести справу про спадкування, а також дипломатичного представництва або консульської установи, заходи щодо охорони спадщини можуть бути змінені, скасовані або відкладені [12].

Крім того, існує ряд міжнародних двосторонніх договорів, які були підписані ще СРСР та чинні для України як правонаступника прав і обов'язків за міжнародними договорами Союзу РСР згідно зі ст. 7 Закону України «Про право-

наступництво України», наприклад, Консульська Конвенція між Союзом Радянських соціалістичних республік та Народною Республікою Албанією. Дії щодо охорони спадкового майна можуть здійснюватися уповноваженою посадовою особою консульства у випадку, якщо спадкодавець або спадкоємець є громадянами однієї із країн-підписантів. Відповідно до вищезазначеної конвенції консули, наділені правами щодо охорони спадщини громадянина своєї країни, можуть здійснювати ці права самі або через своїх уповноважених: 1) брати участь в описі спадщини й підписувати відповідні протоколи; 2) зв'язуватися з компетентними органами влади країни їх перебування для недопущення пошкодження або псування спадкового майна [13].

Отже, нормативно-правове регулювання охорони спадкового майна потребує значної модернізації. Модернізація повинна враховувати таке: розвиток доктрини спадкового права в останні роки; правозастосовну практику та проблеми, що виникають у судах під час розгляду спадкових спорів; прагнення до реалізації в національній приватно-правовій системі європейських стандартів, закріплених у цивільних кодексах європейських країн; необхідність подальшого розвитку приватноправових принципів цивільно-правового регулювання [16, с. 87].

Висновки. Підсумовуючи, можна дійти висновку, що інститут охорони спадкового майна, який покликаний захистити права як наявних, так і можливих спадкоємців, – це надзвичайно складний комплекс дій, метою яких є збереження спадкового майна. На жаль, даний інститут не користувався популярністю в законодавця протягом останніх років, що призвело до низького рівня нормативного регулювання та відсутності концептуального підходу законодавця до його розвитку в майбутньому.

З огляду на вищезазначене доцільним здається розробити єдиний підхід до визначення поняття «охорона спадкового майна», закріпити відповідні визначення в гл. 6 Закону України «Про нотаріат» та доповнити новими статтями, які б регулювали відносини щодо охорони спадкового майна, розробити відповідні методичні рекомендації, які б охоплювали весь спектр суспільних відносин з моменту виявлення спадкового майна до його передачі. Також, здійснюючи таке нормативно-правове регулювання, потрібно спиратися на міжнародні договори, які є чинними на території України, для уникнення колізій у випадках транснаціональної «охорони спадкового майна».

Література

1. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України / Ю.Б. Бек та ін. ; ред. В.М. Коссака. Київ : Істина, 2004. С. 976.

2. Валах В.В. Наследственные отношения в Украине, Российской Федерации, Франции, Германии, США (сравнительно-правовое исследование) : монографія. Харьков : БУРУН КНИГА, 2012. С. 320.
3. Іванова К.Ю. Склад спадщини: Теоретичні та практичні проблеми визначення. *Електронне наукове фахове видання Порівняльно-аналітичне право*. 2015. № 5. С. 111–116.
4. Граніна І.В. Актуальні питання охорони спадкового майна виконавцем заповіту. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2014 № 7. С. 133–135. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmgu_jur_2014_7_34 (дата звернення: 29.06.2021).
5. Цивільний кодекс України: науково-практичний коментар (пояснення, тлумачення, рекомендації з використанням позицій вищих судових інстанцій, Міністерства юстиції України, науковців, фахівців) / за ред. проф. І.В. Спасибо-Фатеевої. Харків, 2009. Т. 12: Спадкове право. С. 544.
6. Заїка Ю.О. Спадкове право України : навчальний посібник. Київ : Істина, 2006. С. 216.
7. Кухарев О.Є. Виконання заповіту : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2008. С. 201.
8. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV / БД «Законодавство України» ; ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 11.04.2021).
9. Про нотаріат : Закон України від 02.09.1993 р. № 3425-XII / БД «Законодавство України» ; ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3425-12#Text> (дата звернення: 29.06.2021).
10. Методичні рекомендації щодо вчинення нотаріальних дій, пов'язаних із вжиттям заходів щодо охорони спадкового майна, видачею свідоцтв про право на спадщину та свідоцтв про право власності на частку в спільному майні подружжя : Рішення Науково-експертної ради з питань нотаріату при Міністерстві юстиції України від 29.01.2009 р. / БД «Законодавство України» ; Міністерство юстиції України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0001323-09#Text> (дата звернення: 29.06.2021).
11. Конвенція про запровадження системи реєстрації заповітів, Конвенцію ратифіковано із заявою згідно із Законом № 2490-VI від 10 липня 2010 р. / БД «Законодавство України» ; ВР України. URL: http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=994_678 (дата звернення 29.06.2021).
12. Конвенція про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах. Міжнародний документ від 22.01.1993 р. / БД «Законодавство України» ; ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/997_009#Text (дата звернення: 29.06.2021).
13. Консульська Конвенція між Союзом Радянських соціалістичних республік та Народною Республікою Албанією. Міжнародний документ від 18.09.1957 р. / БД «Законодавство України» ; ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/008_001#Text (дата звернення: 29.06.2021).
14. Резворович К.Р. Сучасний стан законодавчого забезпечення вжиття нотаріусами заходів щодо охорони спадкового майна. *Науковий вісник ДДУВС*. 2017. № 4. С. 41–51.
15. Про затвердження Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України : Наказ Мін'юсту України від 22.02.2012 р. № 296/5м / БД «Законодавство України» ; Міністерство юстиції України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0282-12#Text> (дата звернення: 11.04.2021).
16. Zaika Yu.O. Directions of updating the inheritance legislation of Ukraine. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*. 2020. 27 (1), 84–99.